

Профил хуманог развоја у Србији

Миљан Лековић^{1*}, Немања Пантић¹

¹ Универзитет у Крагујевцу, Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи

Сажетак: Хумани развој је процес унапређења људске добробити и проширења људских слобода и могућности. Хумани развој обухвата различите области људског живота почев од здравља и образовања, преко заштите животне средине и људских права, па све до културне и политичке партиципације. У питању је вишедимензионални концепт који се не сме поистоветити са економским растом, јер економски раст није гарант социоекономске добробити целог друштва. Циљ рада је анализа достигнутог нивоа хуманог развоја у Србији. Истраживањем се долази до сазнања да је Србија земља са високим нивоом хуманог развоја, али и опадајућим *HDI* рангом у свету, што упућује на закључак да је раст *HDI* индекса у Србији у посматраном периоду био спорији од његовог раста у осталим земљама света.

Кључне речи: хумани развој, показатељи хуманог развоја, *HDI* индекс, Србија
JEL класификација: O15, Q01

Profile of human development in Serbia

Abstract: Human development is the process of improving human well-being and expansion of human freedoms and opportunities. Human development includes various areas of human life from health and education, through environmental protection and human rights, to the cultural and political participation. It is a multidimensional concept that should not be equated with economic growth, since economic growth does not guarantee the socio-economic welfare of the whole society. The aim of the paper is to analyze the achieved level of human development in Serbia. The research finds that Serbia is a country with a high level of human development, but also with a declining *HDI* rank, which suggests that the growth of *HDI* index in Serbia in the reporting period was slower than in other countries in the world.

Keywords: human development, human development indicators, *HDI* index, Serbia
JEL classification: O15, Q01

1. Увод

Хумани развој се систематски прати у свету већ четрдесет година, а Програм Уједињених нација за развој (*United Nations Development Programme - UNDP*) сваке године, почев од 1990 –те, објављује *Извештај о хуманом развоју*, са циљем

---

* m.lekovic@kg.ac.rs

** Овај рад је настао као део Округлог стола „Култура као покретач туризма и одрживог друштвеног развоја“, одржаног у Врњачкој Бањи на Факултету за хотелијерство и туризам, 23.04.2014. године

да се укаже не само на економску већ и на све остале димензије људског постојања. Хумани развој је процес унапређења људске добробити и проширења људских слобода и могућности. Циљ хуманог развоја јесте социоекономска добробит целог друштва, а његове најважније компонентне су:

1. социјална укљученост – укљученост у друштвени живот и социјалне услуге;
2. економска укљученост – приступ различитим тржиштима: тржишту рада, тржишту капитала, тржиштима добара и услуга и сл.;
3. политичка укљученост – активна партиципација грађана у политичком животу;
4. културна укљученост – укљученост у културни живот.

Сви наведени видови укључености су подједнако важни и треба им посветити једнаку пажњу. Евентуална искљученост из наведених компоненти ограничава могућност избора и спречава људе да задовоље своје потребе, остваре своја права и достигну задовољавајући стандард живота.

Хумани развој је широк концепт који се не сме поистоветити са економским растом. Искуства земаља са високим стопама раста бруто друштвеног производа (БДП-а) показују да економски раст није гарант социоекономске добробити целог друштва, јер колико је битан квантитет, толико је битан и квалитет тог раста. Са друге стране, многе земље са ниским стопама раста БДП-а су достигле релативно висок ниво хуманог развоја захваљујући усмеравању средстава у изградњу и проширење квалитета људских капацитета. Дакле, хумани развој је много више од економског раста исказаног растом БДП-а. Хумани развој обухвата различите области људског живота почев од здравља и образовања, преко заштите животне средине и људских права, па све до културне и политичке партиципације. Јасно је да се ради о једном вишедимензионалном концепту чије су основне карактеристике јачање људских капацитета и што је још важније, њихова употреба.

Хумани развој подразумева стварање окружења у коме појединац може да развије све своје потенцијале и води продуктиван, креативан живот у складу са својим потребама и интересовањима (Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе, 2012). Људи су истовремено и средство и крајњи циљ развоја. Степен остварености појединца у социолошком, економском, политичком и културолошком погледу је показатељ достигнутог нивоа хуманог развоја. Хумани развој треба да пружи људима висок ниво културне слободе која им даје право на избор идентитета и вредносног система по којем желе да живе. Људи треба да буду кројачи своје судбине, треба да уживају слободу избора, односно бирају *ко* желе да буду и *шта* желе да раде. Културна слобода је важан аспект индивидуалне слободе, а мултикултурализам битна димензија у анализи и примени принципа хуманог развоја. Хумани развој, према томе, представља процес ширења могућности личног избора у вођењу сопственог живота (UNDP Montenegro, 2005). Ипак, хумани развој се не сме схватити само као процес повећања броја избора које човек има испред себе, већ и као повећање човекове *способности* избора у свим сферама живота.

Кључни елементи политике хуманог развоја су (UNDP Serbia, 2011; Дракић и Баћковић, 2002):

1. Хуманост – људи су у центру пажње, односно укупан квалитет људског живота је ултимативан циљ развоја;
2. Ефикасност (продуктивност) – оптимално коришћење људског капитала кроз улагање у образовање, здравље, тежње и вештине људи, уз ефикасно распоређивање ресурса;

3. Оспособљеност (оснаживање, партиципација) – концепт људског развоја подразумева активну улогу људи, људе као учеснике у стварању развоја, а не као пуке кориснике развоја. Треба омогућити људима да достигну ниво индивидуалног развоја који им дозвољава да самостално направе друштвено прихватљиве изборе;
4. Једнакост – правична расподела прихода и имовине кроз једнак приступ могућностима, али не и резултатима;
5. Одрживост – брига не само за садашње генерације, већ и за оне које ће доћи у будућности;
6. Поверење и солидарност – развој вредности и пракси које доприносе друштвеној кохезији и разумевању за угрожене појединце и групе;
7. Обухватност – концепт хуманог развоја укључује све димензије људског развоја: економску, здравствену, образовну, политичку, социјалну, културну итд.

Сви набројани елементи политике хуманог развоја оснажују хумани капитал као социоекономску добробит, обезбеђујући већи избор и више могућности, снажније друштво и већу друштвену кохезију.

2. Показатељи хуманог развоја

Приликом процене нивоа хуманог развоја, његовог поређења са достигнућима других земаља, као и анализе различитих предлога практичних политика, доносиоци одлука се морају ослањати на прецизне показатеље нивоа хуманог развоја (Радовановић, 2011). Актуелни показатељи достигнутог нивоа хуманог развоја који се користе за анализу и поређење социоекономских карактеристика појединачних земаља у времену и међу земљама су: индекс хуманог развоја (*Human Development Index - HDI*), индекс хуманог развоја прилагођен у односу на неједнакост (*Inequality adjusted HDI - IHDI*), индекс родне неједнакости (*Gender Inequality Index - GII*) и индекс мултидимензионалног сиромаштва (*Multidimensional Poverty Index - MPI*).

Индекс хуманог развоја (*HDI* индекс) је сложен социоекономски показатељ који мери три димензије људског постојања: достигнути животни стандард, очекивани животни век и постигнуто образовање становништва. Резултат је трагања за једном заједничком мером економског и социјалног развоја која доприноси квантификацији целокупног социоекономског напретка (Фетахагић, 2013). *UNDP Извештај о хуманом развоју 2010*. доноси одређене промене у израчунању *HDI* индекса и то: 1) уместо аритметичке средине, као метод агрегације користи се геометријска средина; 2) индикатори којима се мери постигнуто образовање су измењени: приступ образовању се сада мери не стопом писмености одраслог становништва и комбинованим бруто степеном уписа као раније, већ просечним бројем година образовања популације од 25 и више година старости и очекиваним бројем година школовања за децу која управо полазе у школу; 3) индикатори којима се мери достигнути животни стандард становништва су такође измењени: животни стандард се сада мери не према БДП-у по становнику у PPP US\$, већ према бруто националном доходу по становнику (БНД *per capita*) у PPP US\$ (Министарство финансија Републике Србије, 2011). Ове нове мере се користе зато што боље одсликавају концепте образовања и животног стандарда од претходних индикатора, а имају и већу дискриминаторну снагу међу државама. Сумарни приказ *HDI* реформи дат је у наредној табели.

Табела 1: Сумарни приказ *HDI* реформи

Димензије	Претходно			Након 2010.године		
	Индикатори	Трансформација		Индикатори	Трансформација	
		мин	макс		Мин	Макс
Здравље	Очекивани животни век	25	85	Очекивани животни век	20	83.4 (Јапан, 2011)
Образовање	Стопа писмености одраслих (%)	0	100	Очекиване године школовања	0	18,0 (лимитирано на макс)
	Комбиновани бруто степен уписа (%)	0	100	Средње године школовања	0	13.1 (Чешка, 2005)
Животни стандард	БДП per capita (PPP US\$)	100	40,000 (ограничена)	БНД per capita (PPP US\$)	163	107,721 (Катар, 2011)
Агрегација	Аритметичка средина			Геометријска средина		

Извор: (Фетахагић, 2013)

Кључни недостатак *HDI* индекса је што не укључује сва релевантна подручја хуманог развоја попут социјалне укључености, одрживости, заштите животне околине, људских права, културне и политичке партиципације. Такође, *HDI* индекс не узима у обзир неједнакости у оквиру своје три димензије (здравље, образовање, животни стандард), па се сматра индексом потенцијалног људског развоја.

На другој страни нови композитни индекс – индекс хуманог развоја прилагођен у односу на неједнакост (*IHDI* индекс), сматра се реалнијим показатељем људског развоја јер у обзир узима управо разлике у дистрибуцији *HDI* компоненти. Губитак у потенцијалном хуманом развоју као последица неједнакости изражава се разликом између *HDI* и *IHDI* индекса и приказује у процентима (Министарство финансија Републике Србије, 2011). Одсуство неједнакости значило би једнакост ова два индекса и представљало једну идеализовану слику стварности.

Губитак у хуманом развоју је могућ и због родних неједнакости, односно неједнакости између жена и мушкараца, када је реч о степену социјалне, економске, политичке и културне укључености, због чега је 2010. године уведен тзв. индекс родне неједнакости (*GII* индекс). Овај индекс одражава позицију жена у погледу: 1) репродуктивног здравља – мереног стопом морталитета мајки и стопом фертилитета адолесценткиња; 2) оснаживања – мереног уделом полова у парламентарном животу и постигнућима оба пола на нивоу средњег и високог образовања и 3) економске активности - мерене стопом учешћа сваког од полова на тржишту рада. Родна неједнакост остаје највећа препрека светском хуманом развоју, без обзира на значајан напредак постигнут у протекле две деценије (UNDP, 2010).

UNDP Извештај о хуманом развоју 2010., поред претходна два описана индекса, уводи и индекс мултидимензионалног сиромаштва (*MPI* индекс), који приказује вишеструку ускраћеност једног истог домаћинства у све три димензије хуманог развоја – дуг и здрав живот, постигнуто образовање и достигнути животни стандард. *MPI* индекс се рачуна на основу десет показатеља: 1) године школовања и 2) упис деце у школу (димензија образовања), 3) прехрана и 4) смртност деце (димензија здравља), 5) електрична енергија, 6) хигијенско-санитарни услови, 7) вода за пиће, 8) становање, 9) средства за кување и 10) имовина (димензија животног стандарда). Домаћинства ускраћена у најмање једној трећини показатеља сматрају се вишедимензионално сиромашним, док се домаћинства која имају вредност ускраћености између 2 и 3 сматрају осетљивим или под ризиком од

вишедимензионалног сиромаштва. Дакле, сиромаштво посматрано са аспекта људског развоја је много више од доходовног сиромаштва, односно недостатка материјалних средстава. Сиромаштво подразумева ускраћеност могућности избора у вођењу сопственог живота.

3. Хумани развој у Србији

Рецесија која је захватила Србију крајем 2008. године, а у пуној мери се испољила 2009. године, погоршала је економске услове и повећала ризике од економске искључености и сиромаштва и то пре свега оних категорија становништва које су већ биле суочене са тешкоћама укључивања у развојне економске процесе. Србија би свој развојни транзициони пут, као и своју развојну стратегију требало да заснива на концепту хуманог развоја који не само да повезује, већ и оснажује различите друштвене, економске и културне елементе. Према извештају *UNDP*-а, Србија се налази у другој од четири групе по којима се сврставају земље према достигнутом нивоу хуманог развоја.

Прва група су земље са највишим степеном хуманог развоја и ту спадају најразвијеније економије Европе и света: Норвешка, Аустралија, Холандија, САД, Ирска, Канада, Немачка и Шведска. Другу групу чине земље са високим степеном хуманог развоја међу којима је и Србија. Велике светске економије као што су Кина и Индија, чланице БРИК-а и земље у развоју налазе се у трећој групи земаља са средњим степеном хуманог развоја. Коначно, групу земаља са ниским степеном хуманог развоја чине претежно земље са афричког континента, пре свих Того, Бенин, Руанда, итд.

У наредној табели приказана су четири основна показатеља достигнутог нивоа хуманог развоја у Србији (*HDI*, *IHDI*, *GII* и *MPI* индекс), са посебним освртом на компоненте *HDI* индекса.

Табела 2: Хумани развој у Србији у периоду 2005-2012. година

Година	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Очекивано трајање живота	73,6	73,8	73,8	74,1	74,2	74,4	74,5	74,7
Очекивани бр. год. школовања деце	13,3	13,3	13,3	13,5	13,5	13,5	13,7	13,6
Просечан бр. год. образовања одраслих	9,4	9,4	9,5	9,5	9,5	9,5	10,2	10,2
БНД <i>per capita</i> (PPP US\$)	8.799	9.490	10.166	10.376	10.198	10.449	10.236	9.533
<i>HDI</i> индекс	0,719	0,724	0,729	0,733	0,733	0,735	0,766	0,769
<i>HDI</i> ранг	59	59	59	59	59	60	59	64
<i>IHDI</i> индекс						0,656	0,694	0,696
<i>IHDI</i> ранг						66	68	72
<i>GII</i> индекс						/	/	/
<i>MPI</i> индекс						0,003		

Извор: (Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе 2012; *UNDP* 2010; *UNDP* 2011; *UNDP* 2013)

Подаци из Табеле 2 недвосмислено указују на напредак, односно раст свих компоненти *HDI* индекса, осим вредности БНД-а *per capita* за 2012. годину. У посматраном осмогодишњем периоду очекивано трајање људског живота је

порасло са 73,6 на 74,7 година, што је свакако позитиван тренд који указује на унапређење животних услова у Србији. Уочава се напредак и по питању очекиваног броја година школовања деце и просечног броја година образовања одраслих. Наиме, у истом осмогодишњем периоду очекивани број година школовања деце се повећао за 0,3 године, док се просечан број година образовања одраслих повећао за 0,8 година. Међутим, овај раст треба узети са резервом код доношења крајњих закључака, јер је просечан број година образовања одраслих у Србији и даље релативно мали у поређењу са развијеним земљама, и даје добру основу да се његовим повећањем утиче и на повећање *HDI* индекса у наредном периоду. Последња компонента *HDI* индекса - БНД *per capita* је такође забележио растући тренд који је ипак заустављен 2012. године, када је дошло до његовог пада са 10.236 US\$ на 9.533 US\$ и приближног изједначавања са БНД-ом *per capita* оствареним у 2006. години. Без обзира на овај пад БНД-а *per capita* у Табели 2 се уочава раст *HDI* индекса у читавом посматраном периоду, па чак и у години када је дошло до пада БНД-а *per capita*, што потврђује ранију констатацију да је хумани развој много више од економског раста исказаног растом БДП-а, односно БНД-а. Кључни показатељ хуманог развоја у Србији (*HDI* индекс) у периоду 2005-2012. порастао је са 0,719 на 0,769, односно за 6,9%. С друге стране, *HDI* ранг Србије је био константан све до 2012. године, када је опао са 59. на 64. место, што упућује на јасан закључак да је раст *HDI* индекса у Србији био спорiji од његовог раста у другим земљама.

Нови композитни индекс *IHDI* уведен 2010. године је такође убележио раст у периоду 2010-2012. година и то са 0,656 на 0,696, односно за 6,1%, док је *IHDI* ранг Србије остварио пад са 66. на 72. место. Разлоге пада *IHDI* ранга Србије треба тражити у бржем расту *IHDI* индекса у другим земљама. Разликом између *HDI* и *IHDI* индекса изражава се губитак у потенцијалном хуманом развоју узрокован неједнакостима, који је у 2010-тој, 2011-тој и 2012-тој години износио 7,9%, 7,2% и 7,3%, респективно.

Удео становништва које је вишедимензионално сиромашно, прилагођено према интезитету ускраћености од 40%, износи 0,3% ($MPI=0,003$). Према спроведеним истраживањима, 0,8% становништва Србије је вишеструко ускраћено, а додатних 3,6% је осетљиво, тј. под ризиком од ускраћености. Услед недостатка релевантних података *GII* индекс није израчунат за посматрани период. Обзиром на то да смо савременици процеса глобализације и слободног кретања људи, рада и капитала, као и да ни једна економија не функционише независно од других, битно је да се види каква је позиција Србије у поређењу са другим европским економијама. Разумно је поћи од најближег окружења и упоредити се са државама које су непосредни суседи (Табела 3).

Табела 3: Упоредни преглед *HDI* индекса Србије и суседних земаља у периоду 2005-2012. година

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Србија	0.719	0.724	0.729	0.733	0.733	0.735	0.766	0.769
Хрватска	0.787	0.792	0.798	0.801	0.800	0.804	0.804	0.805
Босна и Херцеговина	0.724	0.726	0.729	0.734	0.733	0.733	0.734	0.735
Црна Гора	0.756	0.765	0.775	0.784	0.784	0.787	0.791	0.791
Словенија	0.876	0.882	0.888	0.892	0.889	0.892	0.892	0.892

Извор: (Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе 2012; UNDP 2010; UNDP 2011; UNDP 2013)

У разматрање су узети подаци од 2005. године до 2012. године, што је свакако довољан временски период да би се извели закључци, како у оквиру сваке земље појединачно, тако и приликом њиховог упоређивања. Кретање *HDI* индекса Србије и суседних земаља у посматраном периоду карактерише континуиран раст. Известан застој у расту *HDI* индекса Србије забележен је 2009. године, када је он остао на нивоу из 2008. године. Исте године је забележена стагнација *HDI* индекса и у суседним земљама. Наиме, у Црној Гори је овај индекс остао такође непромењен, док се у Хрватској, Босни и Херцеговини и Словенији чак и смањио. Објашњење за пад *HDI* индекса је актуелна светска економска криза и њен утицај на све сфере живота.

Ако би се посматрала апсолутна вредност *HDI* индекса, као и степен његовог раста у посматраном осмогодишњем периоду, уочило би се да је у Србији он порастао са 0,719 на 0,769, што је за 0,050. У Хрватској је порастао за само 0,018, у Босни и Херцеговини за 0,011, у Црној Гори за 0,035 и у Словенији за 0,016. Дакле, највећи раст *HDI* индекса је забележен у Србији, али је нажалост *HDI* ранг Србије у међународним оквирима опао. Србија се 2005. године налазила на 59. месту, док се на крају посматраног периода, 2012. године, нашла на 64. месту. Тај тренд пада је настављен и у 2013. години када је *HDI* ранг Србије опао на 77. место од укупно 187 рангираних земаља. Једино су, од земаља у окружењу, 2013. године слабије оцењене Босна и Херцеговина и Македонија, док је најбоље оцењена суседна земља Словенија која заузима 25. место у свету према достигнутом нивоу хуманог развоја.

4. Закључак

Хумани развој је широк појам који се не сме поистоветити са економским растом, јер подразумева и стварање оптималних услова у којима појединац може да развије све своје потенцијале и води живот правих вредности. Хуманом развоју треба посветити посебну пажњу, јер поред економских укључује и мање мерљиве показатеље који доприносе бољој социјализацији и осећају човекове сигурности и испуњености. Поред повећаног броја избора, укључује и повећање човекове способности да врши избор у различитим сферама живота. Укључује и одређени ниво културне слободе и могућност избора система вредности по којем појединац жели да живи. У раду често помињани *HDI* индекс има и одређених недостатака, јер не укључује баш све елементе друштвене партиципације. Ипак, закључци донесени на основу вредности овог индекса могу се сматрати релевантним у процесу доношења одлука и праваца даљег развоја. Србија се налази у групи земаља са високим степеном хуманог развоја, али се ипак многе земље из окружења налазе испред Србије, са изузетком Босне и Херцеговине и Македоније. Упркос оствареном напретку у многим аспектима хуманог развоја и резултирајућем расту *HDI* индекса у последњој деценији, *HDI* ранг Србије у међународним оквирима је опао, јер су друге земље једноставно биле успешније. Више, не само новца, него и свести о неопходности промена неких деценијама усвојених образаца понашања, су неопходни услови да би се једно друштво померило на виши степен на лествици, изнад тренутног на коме се налази. Што се пре наведено схвати и прихвати, пут ка постављеном циљу ће бити лакши и бржи. Приближавање Србије Европској Унији ће отворити врата бројним приступним фондовима, а остваривање пуноправног чланства обезбедити већи прилив страних инвестиција. На тај начин ће, уз остварен економски напредак, моћи да се посвети више пажње другим димензијама људског живота и хуманом

развоју уопште. Имајући у виду спроведено истраживање, али и све проблеме кроз које је пролазила Србија у претходном периоду, може се закључити да је достигнути ниво хуманог развоја на задовољавајућем, али не и на жељеном нивоу.

Литература

1. Дракић, М. & Баћовић, М. (2002). *Концепт и статистички показатељи хуманог развоја у Црној Гори*. Преузето 01. марта 2014, са <http://issp.me/wp-content/uploads/2012/10/2002-working-paper.pdf>
2. Министарство финансија Републике Србије. (2011). *Извештај о развоју Србије 2010*. Преузето 10. марта 2014, са <http://www.privreda.gov.rs/UserFiles/File/dokumenti/IZVESTAJ%20O%20RAZVOJU%20SRBIJE%202010.pdf>
3. Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе. (2012). *Извештај о развоју Србије у 2011. години*. Преузето 15. марта 2014.
4. Радовановић, Б. (2011). Human Development Index as a Measure of Human Development. *Филозофија и друштво*, 3, 193-208. doi: 10.2298/FID1103193R
5. UNDP. (2013). *Human Development Report 2013, The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World*. Преузето 18. фебруара 2014, са http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf
6. UNDP. (2011). *Human Development Report 2011, Sustainability and Equity: A Better Future for All*. Преузето 22. фебруара 2014, са http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/271/hdr_2011_en_complete.pdf
7. UNDP. (2010). *Human Development Report 2010, The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*. Преузето 20. фебруара 2014, са http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf
8. UNDP Montenegro. (2005). *Извештај о хуманом развоју у Црној Гори: различитости – потенцијал развоја*. Преузето 10. фебруара 2014, са http://www.me.undp.org/content/dam/montenegro/docs/publications/NHDR/NHDR_2005/NHDR%20MNE%202005.pdf
9. UNDP Serbia. (2011). *Студија о хуманом развоју Србија 2010 – Извори и исходи социјалног искључивања*. Преузето 25. фебруара 2014, са <http://www.secons.net/admin/app/webroot/files/publications/hdrbook.pdf>
10. Фетахагић, М. (2013). *Показатељи хуманог развоја за Босну и Херцеговину*. Преузето 12. марта 2014, са http://www.ba.undp.org/content/dam/bosnia_and_herzegovina/docs/Research&Publications/NHDR/2013/Annex%201%20-%20Human%20Development%20Indicators%20for%20BiH_BHS_01.pdf

Примљено: 11.12.2014. Прихваћено: 15.12.2014.